

ВПЛИВ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА ПРАВОВИЙ ПРОГРЕС: АНТРОПОЛОГІЧНІ ТА АКсіОЛОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ

INFLUENCE OF GLOBALIZATION PROCESSES ON THE LEGAL PROGRESS: ANTHROPOLOGICAL AND AXIOLOGICAL PRECONDITIONS

Сторожук Д.А.,

*аспірант кафедри теорії та історії держави і права
Хмельницького університету управління і права*

У статті з'ясовується розуміння глобалізації та шляхи її впливу на правовий прогрес. Досліджується співвідношення процесів глобалізації та зближення національних правових систем, правових культур суспільства, створення єдиних правових стандартів у вигляді прав і свобод людини. Визначається роль міжнародних принципів права як регуляторів суспільних відносин. Установлено, що глобалізація впливає не тільки на зовнішні аспекти дії права, характер відносин, що існують між різними правовими системами, а й на внутрішній зміст права, форми його організації та вияву.

Ключові слова: глобалізація, право, правовий прогрес, правова система, міжнародні принципи права, правова культура, права людини.

В статье выясняется понимание глобализации и пути ее влияния на правовой прогресс. Исследуется соотношение процессов глобализации и сближения национальных правовых систем, правовых культур общества, создание единых правовых стандартов в виде прав и свобод человека. Определяется роль международных принципов права как регуляторов общественных отношений. Установлено, что глобализация влияет не только на внешние аспекты права, характер отношений, существующих между различными правовыми системами, но и на внутреннее содержание права, формы его организации и проявления.

Ключевые слова: глобализация, право, правовой прогресс, правовая система, международные принципы права, правовая культура, права человека.

The understanding of globalization and the ways of its influence on legal progress are clarified. We study the relationship between the processes of globalization and the convergence of national legal systems, legal cultures of society, the creation of common legal standards in the form of human rights and freedoms. The role of international principles of law as regulators of public relations is determined. It has been established that globalization affects not only the external aspects of law, the nature of relations existing between different legal systems, but also the internal content of law, the forms of its organization and manifestation.

Key words: globalization, law, legal progress, legal system, international principles of law, legal culture, human rights.

Під вплив глобалізаційних процесів підпадають абсолютно всі без винятку сфери життя людини й суспільства. При цьому право як найголовніший регулятор суспільних відносин перебуває в постійному взаємозв'язку з тими умовами життєдіяльності суспільства, у яких відповідні відносини виникають, існують і розвиваються, а тому не може не реагувати на ці зміни. У зв'язку з цим актуальним є питання трансформації, оновлення, зміни сутності, висхідного розвитку права. В умовах глобалізації зростає роль міжнародних принципів права, нової актуальності набувають права і свободи людини, визнання права регулятором суспільних відносин не тільки на національному, а й на міжнародному рівнях.

Проблематику впливу глобалізації на правовий прогрес суспільства, його розуміння та методологію пізнання досліджували в працях А. Барсуков, Р. Бірюков, Н. Бондарь, В. Васецький, Є. Войніканіс, К. Гаджисв, Т. Глазатова, О. Гюфе, О. Дзьобань, С. Дроздов, В. Дудченко, К. Жебровська, С. Задорожна, М. Коваленко, А. Ковлер, В. Костицький, В. Култигін, І. Лукашук, С. Максимов, М. Марченко, А. Новак, О. Онуфрієнко, А. Савенков, О. Сидоренко, В. Стрільчук, С. Тимченко, Л. Удовика, Є. Харитонов, А. Чумаков, І. Яковюк і багато інших. Проте комплексний аналіз аксіологічних та онтологічних

передумов впливу глобалізації на правовий прогрес суспільства проведено вперше.

Метою статті є дослідження антропологічних та аксіологічних передумов впливу глобалізації на правовий прогрес.

Сучасний розвиток суспільства проходить під девізом глобалізації. Це явище характеризується не тільки масштабністю, всеохопністю всіх сфер суспільного життя, а й глибиною процесів, що відбуваються та змінюють світ. У зв'язку з цим постають питання: по-перше, наскільки право за цих умов здатне залишатися найефективнішим регулятором суспільних відносин (у чому виявляється інструментальна цінність права?); по-друге, наскільки можливе збереження самобутності права як найважливішого мірила справедливості і свободи в суспільстві (у чому виявляється власна цінність права?). Також актуалізується питання, наскільки право може виявити й відобразити волю та потреби не тільки всього суспільства, а й кожної окремої верстви, класу, які формують його соціальну структуру й, нарешті, кожного індивіда (що відображає соціальну цінність права?) [3, с. 143].

У юридичній літературі та нормативних актах як національного, так і міжнародного рівнів немає єдиного, універсального визначення поняття «глобалі-

зація». Загалом під глобалізацією вчені розглядають макромасштабний, багатоплановий і внутрішньо суперечливий процес нарощування загального в елементах світових соціальної, економічної, правової та інших систем [23, с. 10]. Глобалізацію зараховують до процесу, що охоплює всі держави в напрямі наближення різних правових систем, їх взаємодії та взаємопроникнення. На фоні цього поняття категорія «правове життя» стосується не окремого суспільства, взятого в рамках конкретної держави, а всієї сукупності правових систем світу [2, с. 115]. «Глобалізація виражається також у взаємопроникненні, взаємовпливі культур, цивілізацій, у посиленні стандартизації способу життя, свідомості й поведінки людей» [15, с. 5]. Незалежно від підходу до розуміння глобалізації німецький філософ О. Гьофе в широкому розумінні цього слова стверджував, що «глобалізація – це зростання й ущільнення мережі світових соціальних взаємин» [9, с. 14]. Учений уважав, що «сучасна глобалізація є тільки тенденцією, а не остаточним результатом» [9, с. 24].

Отже, незважаючи на широке використання поняття «глобалізація», будь-якого єдиного його визначення не вироблено. М. Марченко, констатуючи відсутність загального тлумачення глобалізації, вважає за можливе визначити її виходячи з методологічно значущих ознак, таких як системність, динамізм і спільність. Учений зазначає, що з погляду системного підходу під глобалізацією треба розуміти системну, багатоаспектну й різнорівневу інтеграцію різних наявних у світі державно-правових, економічних, політичних тощо інститутів, ідей, принципів, зв'язків, морально-правових, матеріальних та інших цінностей, різноманітних відносин тощо [20, с. 7–8]. Отже, глобалізація зумовила всебічні зміни різноманітних світових суспільних відносин. Не минула вона й правової сфери. Під впливом глобалізаційних процесів відбувається трансформація, модернізація чинного права, а тому виникає потреба у філософсько-правовому дослідженні його змін.

Сучасні зарубіжні вчені, які активно досліджують проблему глобалізації, виділяють загалом три основні напрями її впливу на право, а отже, на його розуміння та методологію пізнання: 1) перший пов'язаний із впливом глобалізації на взаємовідносини національних правових систем, посилення їх взаємозалежності та взаємозв'язку, тобто дослідженню підлягає вже не окрема правова система, а загальна система, яка утворилася внаслідок тісного зв'язку та взаємодії правових систем [30, р. 51]; 2) вплив глобалізації на право та його розуміння вбачають у зміні головного підходу до розвитку права. Він усе більше спрямовується не на забезпечення внутрішнього правопорядку, а на вирішення проблем світового (глобального) масштабу [29, с. 360]; 3) третій напрям пов'язують із впливом глобалізації не стільки на право як явище, скільки на підхід до його тлумачення та методології пізнання. При цьому вчені доходять висновку, що під впливом глобалізації будуть «видозмінюватися» старі концепції та виникатимуть нові правові підходи, фундаментальною

основою яких буде нова ідеологія, правова культура, а також оновлена методологія пізнання навколишнього правового середовища [30, р. 53–54].

На думку Р. Бірюкова, «глобалізація суттєво впливає на трансформацію, зміни й модернізацію правових інститутів, норм і відносин на всесвітньому, регіональному та внутрішньодержавному рівнях, стимулює, прискорює й оновлює процеси універсалізації у сфері права» [4, с. 37]. При цьому вплив глобалізації на право в найбільш широкому й методологічному підході відрізняється такими особливостями. По-перше, різнобічність і системність впливу глобалізації на право, зумовлені її природою, зміст якої полягає в системній інтеграції ідей, принципів, зв'язків і відносин [17, с. 83]. По-друге, відзначають фундаментальний і разом із тим досить радикальний характер впливу глобалізації на право та процес його розвитку, вчення про нього. У зв'язку з цим західні науковці звертають особливу увагу на неминучість фундаментальних змін як у самому праві, так і вченнях про нього, вказуючи на необхідність застосування плюралістичного підходу до пізнання сучасного права [19, с. 172]. Крім того, виділяють значну кількість способів і форм впливу глобалізації на право, результатом чого є інтернаціоналізація права у вигляді його рецепції, гармонізації та уніфікації [26, с. 7]. По-четверте, простежується прямий і непрямий (через економіку й політику) вплив глобалізації не тільки на національне (внутрішньодержавне), а й на міжнародне право, його характер, джерела, зміст, механізм дії тощо [19, с. 173]. Отже, для найбільш глибокого й усебічного пізнання права, що існує й функціонує в умовах глобалізації світу, вагоме значення має з'ясування головних тенденцій його розвитку. Це дає змогу визначити не тільки право сьогодення, а й перспективи та напрям його розвитку в майбутньому.

Серед головних тенденцій глобального та регіонального рівнів треба виділити насамперед тенденцію до універсалізації й уніфікації права [22, с. 146]. В основу виникнення та розвитку цієї тенденції закладено об'єктивний процес інтеграції різноманітних сфер життя суспільства, який не міг не відобразитися на еволюції права загалом і його подальшому розвитку. Універсалізація й уніфікація права проходять практично на всіх історичних етапах розвитку права, але в умовах глобалізації вони виявляються найяскравіше та мають не еволюційний, а революційний характер [19, с. 13].

Універсалізація права виявляється у світовому прагненні виробити загальний, всеосяжний підхід до права, його уніфікацію через «уведення в правові системи держав спільних норм» [20, с. 6]. Одним із таких напрямів є універсалізація концепції прав людини, поширення її на все більшу кількість держав, збільшення питомої ваги загальнолюдського у змісті прав і свобод, закріплених у правових актах різних держав. Ідея непорушності прав, їх рівності й невід'ємності вказує на історичне прагнення людства до знищення всіх форм насильства, пригнічення, утисків, тяжіння до співжиття на основі

принципів справедливості, демократизму та гуманізму. Виявом такої тенденції є спільна правотворча діяльність держав, міжнародних організацій на всесвітньому й регіональному рівнях, що спрямована на ототожнення змісту прав і свобод людини шляхом створення наднаціональної парадигми суспільних відносин, які постійно ускладнюються [8, с. 381].

Власне у сфері прав людини процес глобалізації найбільш важливий, конструктивний, оскільки, як стверджує С. Алексєєв, «саме від права (прав людини) головним чином залежить реалізація й інших процесів глобалізації в їх позитивному значенні» [1, с. 257]. Аналогічного висновку доходить О. Лукашева, яка вважає необхідним вивчати саме «людський вимір глобалізації», який за допомогою прав людини як головних ціннісних характеристик людської життєдіяльності повинен показати весь масив впливу глобалізації на людину, її інтереси, на народи та їхній спосіб життя [18, с. 11]. Глобалізація включає зближення національних правових систем, створення єдиних правових стандартів, першоджерелом яких є насамперед права людини. У глобальному світі права, свободи, обов'язки людини посідають головне місце порівняно з іншими правовими явищами [6, с. 73].

Норми міжнародного права завдяки спільній діяльності держав запровадили єдині для міжнародного співтовариства стандарти, що передбачають зобов'язання держав закріпити, забезпечити охорону й захист прав людини та її гідності [8, с. 225]. У XX ст. держави погодили та закріпили на юридичному рівні багато нових принципів і норм, які визначають права людини та людську гідність як невід'ємну ознаку людини, котра необхідна для її вільного розвитку в суспільстві й державі, як міру можливої поведінки, що забезпечена правовими та іншими соціальними явищами, а також як засіб подолання загрози існуванню людства [8, с. 227]. Успішною була також спроба надати ідеї гідності людини універсального характеру. Світове співтовариство почало формулювати певні міжнародні стандарти й вимоги до держав, що пов'язані із забезпеченням мінімальних гарантій гідного існування та розвитку людини в будь-якому суспільстві. Права людини визначили водночас як міжнародно-правовий і державно-правовий інститут, включений у сукупність механізмів щодо вироблення, визнання, реалізації певного мінімуму соціальних стандартів, тобто загальноприйнятих вимог до політичного, правового й соціального становища кожної людини [13, с. 114].

Усе це свідчить про те, що питання прав людини та людської гідності набули міжнародного й міжнаціонального характеру. Права і свободи людини стали формою відображення людини як представника людського роду, носія земної цивілізації. У сучасному світі ступінь реальності й забезпеченості прав і свобод людини є важливим показником досягнутого суспільством і державою рівня цивілізованості. Права і свободи людини є найвищою гуманістичною цінністю, без них втрачається сама сутність людської особистості, смисл її існування [7, с. 30].

Як правильно зауважив Н. Неновські, «демократизація й гуманізація міжнародних відносин невіддільна від визнання та захисту прав людини. Можна навіть стверджувати, що визнання і ступінь реалізації прав людини слугують надійним виміром поступового становлення людства як єдиного цілого, людського прогресу взагалі» [21, с. 39].

Глобалізація істотно впливає на зміни у праві, розуміння права й пов'язаних із ним явищ на всесвітньому, регіональному та внутрішньонаціональному рівнях. Особливо вразливими від деструктивних глобалізаційних процесів є національні правові культури та правова свідомість суспільства [10, с. 530]. Як зазначає І. Яковюк, зростання свідомості й самосвідомості суспільства вимагає юридично грамотної поведінки всіх учасників суспільних відносин. Тому головним завданням на регіональному, внутрішньонаціональному та всесвітньому рівнях є створення такого правового клімату, який би враховував усю соціально-культурну багатоманітність народів, відмінність підходів у питаннях права, а також передбачав створення такого юридичного механізму, який би забезпечував реальну свободу особистості, реалізацію всього комплексу прав і свобод людини. У цих умовах особливого значення набуває розвиток і підвищення правової культури як окремої особи, так і суспільства загалом, оскільки правова культура є важливою ознакою правової держави, відповідає прогресивним досягненням суспільства, яке формує її в результаті цілеспрямованого організованого процесу, що характеризується пошуком компромісу, відкритістю до інших думок, традицій, цінностей [28, с. 15–16].

Правова культура суспільства – це сукупність загальнолюдських і національних цінностей, досягнутих суспільством у правовій сфері, що визначають рівень його правового прогресу [16, с. 358]. Праву як елементу культури не властива однорідність. Будь-яка правова система не є моністичною за своєю сутністю, їй властивий плюралізм, зумовлений наявністю в суспільстві різноманітних соціальних груп (національних, релігійних, політичних, економічних тощо), які формують власні уявлення про порядок і справедливість, систему цінностей, інтереси, бажання тощо.

На сучасному етапі розвитку суспільства правові системи, взаємодіючи одна з одною, перебувають у процесі безперервного культурного обміну. При цьому простежити їх взаємодію часто важко, оскільки взаємний вплив правових думок не завжди можна встановити в текстах законів, як і походження тих чи інших ідей і новацій. Унаслідок рецепції зарубіжного права, створення власного, а також імплементації норм європейського права в національні системи права відбувається взаємопроникнення компонентів різних правових культур [11, с. 44]. Це сприяє як об'єктивному оцінюванню власного правового досвіду, так і створенню передумов для подальшого розвитку й удосконалення права. В умовах глобалізації це явище є природним і здатне суттєво сприяти модернізації правової системи (права). Проте якщо одна правова система є прогресивні-

шою, то це не означає, що прогресивні ідеї можна імплементувати відразу, оскільки така правова система може бути не готовою до відповідних змін, а відповідні ідеї можуть бути не сприйняті суспільством тощо. Отже, правова культура як якісний стан правового життя суспільства, що характеризується досягнутим рівнем розвитку права – станом і рівнем розвитку правової свідомості, системи законодавства, юридичної науки, законності й правопорядку, правозастосовної практики, правової освіти, а також ступенем гарантованості основних прав і свобод людини, є одним із важливих критеріїв ідентифікації прогресивності права.

Проте останніми роками відмічають обережне ставлення до позитивної оцінки процесу глобалізації права, оскільки за певних умов він може призводити й до негативних наслідків, таких як утрата національною правовою системою власної культурної ідентичності, виникнення протиріч у правовому регулюванні суспільних відносин тощо. Вплив глобалізаційних процесів на національну правову культуру, яку розглядають як феномен, що створений у межах відповідних культурно-цивілізаційних і правових традицій, є досить неоднозначним і суперечливим. Справа в тому, що вплив глобалізації на цю сферу не є досить сильним, здійснюється передусім через вплив на правову ідеологію та правову свідомість, які є важливими факторами формування правової культури. Глобалізація права здійснюється через глобалізацію правової свідомості. При цьому рівень глобалізації правосвідомості залежить, по-перше, від рівня розвитку свідомості суспільства, по-друге, від рівня правосвідомості тієї або іншої соціальної групи. Отже, правова ідеологія і правова свідомість є підставою формування національних правових культур і забезпечують її самобутність. Вони закріплюють загальні для всього людства принципи: верховенства прав і свобод людини; утвердження відчуття пошани до закону і правопорядку, ідеї та цінності панування права; правову активність громадян у здійсненні своїх прав і належному виконанні своїх обов'язків тощо. В умовах глобалізації відбувається взаємопроникнення, взаємовплив різних правових культур. Отже, глобалізаційні процеси можуть чинити й негативний вплив на національні правові культури. Право відображає політичні, ідеологічні, культурні та інші особливості суспільства. А тому універсалізація глобалістських ідей може призвести до знищення національних правових культур, що, у свою чергу, не сприятиме майбутньому ефективному функціонуванню права, оскільки останнє безпосередньо залежить від стану національної правової культури [10, с. 530–533]. Проблема збереження ідентичності національної правової культури в умовах глобалізації є першочерговим завданням не тільки в рамках національного права, а й у міжнародному праві.

Оскільки в умовах глобалізації соціальні та економічні процеси прискорюються, правове регулювання також стає більш динамічним. Такі властивості права, як природний консерватизм і традиціоналізм,

що дають змогу забезпечити визначеність і стабільність правового регулювання, піддаються серйозному випробуванню. Відповідаючи на виклик часу, право повинно змінюватися як з формального, так і змістовного поглядів, шукати нові механізми і способи для реалізації своїх функцій на міжнародному, регіональному та внутрішньодержавному рівнях. У зв'язку з цим поряд із процесами універсалізації та уніфікації права особливо відчутними є такі тенденції в глобалізації права, на які звертає увагу М.Н. Марченко: більш важлива й активна роль міжнародних принципів права як регуляторів суспільних відносин [20, с. 10–11].

Не викликає також сумніву, що інтеграційні процеси відбуваються на основі принципу пріоритету міжнародного права. Закріплення та захист глобальних правовідносин, що невинно зростають, вимагає випереджаючого міжнародно-правового регулювання та забезпечення їх на національному рівні на підставі універсальних норм міжнародного права, якими повинні стати основні принципи міжнародного права. Світові процеси тісно пов'язані з правовою глобалізацією, яку варто визначити як процес створення нової всесвітньої системи правових норм, які організують і забезпечують глобальну міждержавну взаємодію в різних сферах життя суспільства, в процесі якого національне та міжнародне право є взаємозалежними. Під впливом глобалізаційні принципи міжнародного права, сформовані на основі загальнолюдських цінностей, відіграють усе більшу роль у національних правових системах [12, с. 52–53].

На думку А. Блінова, глобалізаційні процеси спричинили посилення впливу міжнародного права на існування внутрішнього права; розширення прав і свобод людини, що забезпечуються й гарантуються міжнародним правом; зміну змісту та принципів міжнародного правопорядку (слідування доцільності всупереч законності, розвиток норм моралі, формування нових уявлень про справедливість тощо). Крім того, одним із завдань міжнародного права в майбутньому став пошук засобів і механізмів легітимації глобального порядку [5, с. 79–81]. На сучасному етапі розвитку суспільства міжнародно-правове регулювання потребує нових начал, які б відповідали тенденціям цивілізаційного розвитку. Основні принципи права (національні) вже не задовольняють потреби регулювання сучасних міжнародно-правових відносин, адже значна кількість відносин, що були предметом виключно національного права, сьогодні є предметом міжнародно-правового регулювання [12, с. 52].

Необхідним є визнання й широке застосування принципу верховенства міжнародного права. Використання цього принципу сприятиме формуванню міжнародного права захисту прав людини як певної загальної конструкції, що сприяє уніфікації змісту й обсягу прав і свобод людини, виробленню певних ідеалів, принципів і стандартів, що закріплюють особливе місце та значення людини в суспільстві, а отже, цілковите визнання та захист людської гідності, прав і свобод людини, її рівності поряд з іншими тощо.

Незаперечною, згідно з поглядами філософів і правників, є думка, що цей принцип утілює «загальнолюдські цінності справедливості, рівності, свободи, гуманізму, прав і свобод людини» [25, с. 210], а тому є пріоритетним. Із нього випливає, що відповідні положення норм права є похідними від загальноновизнаних норм і принципів міжнародного права, згідно з якими законодавство держави не може суперечити закріпленим в актах міжнародного права основоположним правам людини й загальнолюдським цінностям, таким як свобода, демократія, справедливість тощо; не існує безмежної свободи й абсолютних прав, вони можуть бути обмежені законом з метою забезпечення громадського порядку, здоров'я населення тощо, як це передбачено міжнародними актами; забороняється зловживання правами, тобто коли права однієї людини обмежені правами інших людей [27, с. 37–38].

Крім того, глобалізація впливає не тільки на зовнішні аспекти дії права, характер відносин, що існують між різними правовими системами, а й на внутрішній зміст права, форми його організації та вияву. Отже, під впливом глобалізаційних процесів проходять внутрішні зміни в праві [14, с. 66–77]. Будь-яке право виникає й функціонує в міцному зв'язку із суспільними цінностями, які, закріплюючись у праві, стають правовими. Трансформації в суспільстві зумовлюють зміну його цінностей, а тому вплив глобалізаційних процесів на суспільне життя людей породжує розвиток і зміну правових цінностей.

Усі правові цінності виникають із головної соціальної цінності – людини. Під правовими цінностями розуміють не цінності, що закріплюють у праві, а цінності, що виражають «дух» права та є відображеннями принципів справедливості і свободи. У такому

значенні правові цінності органічно вплітаються в систему цінностей кожної людини [24, с. 183–184]. Вони усвідомлюються та використовуються людиною, яка робить їх мотивами своєї правової поведінки, втілюючи їх у реальну правову дійсність. Правові цінності об'єднують людей, дають їм можливість співіснувати. Право і правові цінності є тією вагомою підставою, яка об'єднує й інтегрує суспільство на шляху соціального розвитку. Без чіткого формулювання правових цінностей, без їх усвідомлення людьми проблематичними є вирішення поставлених завдань і рух у напрямі правового прогресу. Правові цінності забезпечують значущість права, є мірою оцінювання правової реальності та виконують функцію мотивації правомірної поведінки людини.

Отже, вплив глобалізації на розвиток права є різнобічним. Позитивний вплив глобалізації простежується в поступовому щезанні право-культурних відмінностей, в уніфікації та універсалізації права, його гуманізації й гармонізації, прискоренні й оновленні процесів правового розвитку, запозиченні міжнародного досвіду та застосуванні міжнародних принципів права, внутрішньому наповненні права суспільними цінностями тощо. Крім того, отримали міжнародне визнання, гарантування й захист такі найважливіші інститути права, як права і свободи людини. Негативний же бік впливу глобалізації на право виражається в різкому збільшенні кількості нормативно-правових актів, знищенні культурної самобутності, неповторності, унікальності конкретного суспільства, його правових цінностей і традицій. Отже, глобалізаційні процеси зумовлюють не тільки правовий прогрес, а й певною мірою сприяють виникненню регресивних змін у праві, зумовлених необережним і непоміркованим зближенням національних правових систем.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Алексеев С.С. Избранное. Москва: Статут, 2003. 480 с.
2. Барсуков А.Ю. Правовой прогресс как юридическая категория: дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. Саратов, 2004. 191 с.
3. Бехруз Х. Праворозуміння, розуміння права і правова система. *Право України*. 2010. № 4. С. 143–147.
4. Бірюков Р.М. Глобалізація та її вплив на правову сферу. *Порівняльно-правові дослідження: українсько-грецький міжнародний науковий юридичний журнал*. 2009. № 2. С. 36–40.
5. Блинов А.С. Национальное государство в условиях глобализации: контуры построения политико-правовой модели формирующегося глобального порядка. Москва: МАКС Пресс, 2003. 150 с.
6. Васецкий В.Ю. Зближення правових систем світу на основі розвитку інституту захисту прав людини. *Альманах права. Праворозуміння та правореалізація: від теорії до практики: науково-практичний юридичний журнал*. Вип. 2. Київ: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2011. С. 73–75.
7. Волинка К. Забезпечення прав і свобод особи в Україні: теоретичні і практичні аспекти. *Право України*. 2000. № 11. С. 30–36.
8. Гришук О.В. Людська гідність у праві: філософські проблеми. Київ: Атіка, 2007. 432 с.
9. Гюфе О. Демократія в епоху глобалізації / пер. з нім. Л.С. Ситніченко, О.С. Лозінської. Київ: ППС-2002, 2007. 436 с.
10. Дзьобань О.П. Вплив глобалізаційних процесів на національні право й правову культуру. *Гілея: науковий вісник*. 2013. № 72. С. 529–534.
11. Жалинский А., Рерихт А. Введение в немецкое право. Москва: Спарк, 2001. 767 с.
12. Задорожна С.М. Правова глобалізація та місце у ній основних принципів міжнародного права. *Науковий вісник Чернівецького університету. Серія «Правознавство»*. 2013. Вип. 682. С. 48–53.
13. Капицын В.М. Права человека и механизмы их защиты. Москва: Юркнига, 2003. 288 с.
14. Косарев А.И. Великая модернизация глобализма. Москва: Проспект, 2004. 332 с.
15. Костицкий В.В. Економічний патріотизм як складова національної ідеї в умовах глобалізації. *Право України*. 2006. № 12. С. 3–8.
16. Крестовська Н.М., Матвеева Л.Г. Теорія держави і права: Елементарний курс. 2-е видання. Харків: ТОВ «Одіссей», 2008. 432 с.
17. Култыгин В.П. Незападные концепции глобализации. *Личность. Культура. Общество*. 2002. Т. IV. Вып. 1-2. С. 80–103.

18. Лукашева Е.А. Права человека в России в условиях глобализации. *Право и права человека в условиях глобализации*: материалы научной конференции, посвященной 80-летию ИГП РАН / отв. ред. Е.А. Лукашева, Н.В. Колотова. Москва: Институт государства и права РАН, 2006. С. 8–21.
19. Лукашук И.И. Глобализация, государство, право, XXI век. Москва: Спарк, 2006. 279 с.
20. Марченко М.Н. Об основных тенденциях развития права в условиях глобализации. *Государство и право*. 2009. № 6. С. 5–11.
21. Неновски Н. Новые реальности в мире и права человека. *Права человека в истории человечества и в современном мире* / отв. ред. Е.А. Лукашева. Москва: Изд-во ИГиП АН СССР, 1989. С. 39–44.
22. Новак А., Рыць К. Глобализация и транснациональная интеграция. *Философия хозяйства. Альманах Центра общественных наук и экономического фак-та МГУ*. 2006. № 3 (45). С. 146–152.
23. Поленина С.В. Право и глобализация. *Правовая система России в условиях глобализации*: сборник материалов «круглого стола» / под ред. Н.П. Колдаевой, Е.Г. Лукьяновой. Москва: Ось-89, 2005. С. 5–10.
24. Разметаева Ю.С. Правові цінності: природа і особливості. *Правова доктрина – основа формування правової системи держави*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 20-річчю НАПрН України та обговоренню п'ятитом. моногр. «Правова доктрина України», Харків (20–21 листопада 2013 р.) / Нац. акад. прав. наук України. Харків, 2013. С. 183–186.
25. Солдатенко С.М. Міжнародні нормативно-правові акти та принцип верховенства права. *Законодавство України та міжнародне право (проблеми гармонізації)*: збірник наукових праць. Вип. 4. Київ: Інститут законодавства Верховної Ради України, 1998. С. 210–214.
26. Тимченко С.М. Глобалізація і право: напрями впливу і тенденції розвитку. *Юридичні науки*. 2009. № 1. С. 6–22.
27. Чиркин В.Е. Основы конституционного права: учебное пособие. Москва, 1996. 272 с.
28. Яковюк І.В. Правова культура в умовах глобалізації та європейської інтеграції. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2007. Вип. 13. С. 3–16.
29. Santos B. *Toward a new common Sense: Law, Science and Politics in the Paradigmatic Transition*. L., 1995. 614 p.
30. Twining W. *Globalisation and legal Theory*. L., 2000. 279 p.